

ІДРІС Н.О.

**ДОСЛІДЖЕННЯ КАР'ЄРИ ЯК ФАКТОРУ, ЩО ВИЗНАЧАВ ВИБІР
МОВИ КОМУНІКАЦІЇ У МІСТАХ УСРР ЗА ДОБИ “УКРАЇНІЗАЦІЇ”
У 20-х - НА ПОЧАТКУ 30-х років ХХ ст.**

Аналізується такий психологічний аспект “українізації” міст УСРР в 20-х - на початку 30-х років ХХ ст., як вплив кар'єри на вибір мови комунікації. Проаналізований та обґрунтований досвід минулого, необхідний для дієвого та ефективного проведення національної політики сьогодні: у процесі формування національної ідентичності, при подоланні комплексу меншовартості, у розбудові держави.

У працях зарубіжних соціолінгвістів широко використовується поняття “престиж” стосовно оцінної характеристики мов. Це поняття включає такі значення, як комунікативна цінність мови, літературно-культурні досягнення, емоційна цінність, загальна повага, загальна популярність¹.

Сьогодні радянський рудимент непрестижності української мови, упереджене сприйняття української мови як менш престижної, ніж російська, ще не викорінений до кінця з масової свідомості. Соціологічні опитування засвідчили, що, вступаючи у ХХІ ст., кожен третій киянин визнав українську мову непрестижною, бо “*вважає українську мову... мовою переселенців із сіл*”². Така ситуація характерна не лише для столиці. Історично так склалося, що українські міста протягом тривалого часу знаходились під політичним, економічним і культурним гнобленням сусідніх держав, а тому майже втратили ознаки приналежності до корінної нації. На початок ХХ ст. у містах мешкала значна кількість представників інших національностей, переважно росіян та євреїв. До того ж, чим більшим було місто, тим менше у ньому мешкало українців. Тільки у невеликих (до 10 тис. мешканців) містах українці склали більшість; у великих містах їхній відсоток був значно меншим³. Тому українське село, а не місто було оберегом української культури. Не випадково під час дискусій навколо теорії боротьби двох культур неодноразово зазначалось, що “*на Україні міська культура є російська, а українська - сільська*”⁴. Російсько-пролетарська культура міста визнавалась вищою, а українсько-селянська культура села - відсталою, нижчою.

Саме тому надзвичайно важливим є вивчення досвіду “українізації” 20-х - початку 30-х років ХХ ст., коли престижність української мови зростає. Зокрема, автори монографії “*Українізація 1920-1930-х років: передумови, здобутки, уроки*” зазначають, що це був період, коли “*підняття соціального статусу української мови, її престижності, коли знання і володіння нею відкривало більші можливості для соціальної мобілізації, особливо для успішної кар'єри у державній службі, викликало зацікавленість і у представників неукраїнських національностей*”⁵. Українізаційні заходи створювали сприятливі умови для зростання престижності української мови. Що це були за заходи, чи справді статус української мови зміцнів за

Ідріс Наталія Олексіївна - викладач Сумського державного педагогічного університету ім.А.С.Макаренка

більшовицької політики українізації, як на вибір мови комунікації впливав такий фактор як кар'єра, і навпаки, як кар'єрні прагнення впливали на вибір та сприйняття мови - це ті питання, які можуть допомогти при прийнятті та впровадженні виважених і ґрунтовних політичних рішень сьогодні.

Слід відмітити, що питання "українізації" міст УСРР у 20-х - на початку 30-х років ХХ ст. розглядають В.М.Даниленко, Я.В.Верменич, П.М.Бондарчук, Л.В.Гриневиц, О.О.Ковальчук, В.В.Масненко, В.М.Чумак⁶. За останні роки з'явилося багато дисертацій із різних аспектів "українізації". Зокрема, культурно-освітній розвиток українського селянства в період "українізації" досліджує у своїй дисертації Н.Г.Кукса (2005 р.)⁷, регіональні особливості "українізації" - З.В.Нечипоренко (2006 р.)⁸, здійснення політики "українізації" на Лівобережній Україні - Л.І.Рожкова (2006 р.)⁹, проблеми "українізації" Харкова - Р.В.Шарібжанов (2007 р.)¹⁰ та інші. Але кар'єра як фактор, що вплинув на престижність вживання української мови у містах УСРР за доби "українізації", як самостійна проблема не досліджувалась.

Місто як середовище життєдіяльності людей є дуже складним явищем, а "українізація" міст і в історичній перспективі, і у рамках сьогодення передбачає культурні, політичні, соціальні, психологічні перетворення тощо. Зверхність російськомовного міста над україномовним селом сформувала особливе сприйняття української мови городянами, розвинула комплекс меншовартості серед українців. Подолання цього культурно-історичного спадку вимагає від дослідників особливої уваги до питань: мотивації вибору мови офіційної та побутової комунікації городянами, їхніх пояснень та обґрунтувань власного вибору тощо. Сприйняття престижності мови та вибір мови для комунікації є суб'єктивним, але підґрунтя для таких рішень має об'єктивне пояснення. Аналіз мотивів надання переваги українській мові та факторів, що визначили її престижність для мешканців міст за доби "українізації" є розумним кроком на шляху розробки стратегічних програм вирішення мовних проблем сучасних міст.

Те, що політика українізації ніколи не була метою, а лише засобом, неодноразово підкреслювали партійні та державні діячі. *"Це була тимчасова тактична поступка неросійським народам, на яку вимушено пішли більшовики"*, - зазначає В.Г.Шарпатий¹¹. Такий тактичний крок *"давав можливість в умовах "диктатури пролетаріату" використати процес національно-культурного піднесення для поступової більшовизації сфери освіти, науки, культури і виховання "нової", радянської людини та для виявлення з метою подальшої нейтралізації національно свідомих громадян"*¹². Серед причин "українізації", що офіційно проголошувались на сторінках партійної та радянської преси, було намагання налагодити більш тісний зв'язок робітничого класу та селянства, наблизити русифіковане місто до українського села.

Коренізацію почали розгортати досить інтенсивно після ХІІ з'їзду РКП(б) (квітень 1923 р.), де було розглянуте питання *"Національні моменти в партійному і державному будівництві"*, а в Україні - після проголошення ЦК КП(б)У у червні 1923 р. політики "українізації", що як тактичний хід не мала своєї послідовної концепції, теоретичної моделі запланованих заходів. Політика українізації передбачала: залучення українців до державного і

господарського будівництва; врахування національних факторів при комплектуванні партійного і державного апарату, громадських організацій; запровадження в усіх установах української мови; організацію мережі шкіл, вищих учбових закладів, видавничої справи українською мовою; вивчення національних обрядів і звичаїв населення, соціально-політичних і історико-побутових умов України; більшовицьке керівництво розвитком української радянської культури.

Декларована офіційна політика українізації була чинна протягом одного десятиліття. За такий короткий час складно очікувати глобальних змін. І тим не менш, зміни, що відбулися, були надто вагомими у зміні статусу української мови та у сприйнятті її престижності, а тому заслуговують на відповідну увагу.

Аналіз “українізації” апаратної сфери (партії, державних органів, комсомолу), що за свої “бастіони” мала міста та була найбільш політизованим напрямком українізаційного курсу, допомагає визначити кар’єрне просування як інструмент у подоланні непристигності української мови. Члени КП(б)У активно українізувались і відкрито визнавали українську мову рідною, стимулювався приплив до партії українців.

Так, якщо партійний перепис 1922 р. засвідчив, що українцями себе визнали 23% складу КП(б)У і лише 11% володіли українською мовою, то згідно партійного перепису 1927 р. із 168 087 членів КП(б)У (що заповнили анкету) вже 52% визнали себе українцями і 70% визнали українську мову рідною. Політика українізації відкривала перед українцями можливість кар’єрного росту.

Вперше за багато століть українство не було перешкодою для просування службовими сходинками, навпаки, знання української мови було запорукою успіху, перевагою перед тими, хто її знав погано або взагалі не знав. Отже, у відношенні зростання престижності української мови в апаратній сфері можна зробити висновок, що *“з психологічної точки зору саме в апаратній сфері виявились кар’єристські мотивації, які жодним чином не пов’язувались з гаслами національного відродження”*¹³.

Серед молоді кар’єристські мотиви при виборі мови комунікації також відігравали не останню роль. Автори колективної монографії *“Українізація” 1920-1930-х років: передумови, здобутки, уроки* відзначають: *“Всі статистичні дані незмінно засвідчують більш високі показники у комсомольців і за кількістю українців, і за кількістю тих, хто володів мовою. Видається, що у цьому явищі не останню роль могли зіграти міркування суто особистісного, навіть кар’єрного характеру. Молодь більш загострено відчула привабливість володіння українською мовою у справі реалізації власного соціального становлення”*¹⁴.

В Україні глибоке дослідження проблем кар’єри лише розпочинається, у той час, як зарубіжні автори досить давно приділяють значну увагу дослідженням цього питання. У роботах Д.Холла кар’єра - це просування в організаційній ієрархії, представлене послідовністю виконуваних людиною робіт протягом життя і яке частково перебуває під її контролем, а частково - під контролем інших¹⁵.

Із визначення Д.Холла стає очевидним, що на кар’єру впливають фактори, які можуть перебувати під стороннім контролем або під контролем

самої людини. Отже, одним із таких факторів за доби “українізації” стає мова та її використання в офіційній сфері. Вибір суб’єкта комунікації на користь української мови давав йому зовнішню підтримку у просуванні щаблями кар’єрної ієрархії.

На підтвердження того, що всі мотиви щодо надання переваги українській мові суб’єктом комунікації лежали поза сферою неформального міжособистісного спілкування (у родині, з друзями тощо), а були безпосередньо пов’язані з професійною сферою (і зокрема з кар’єрою) свідчить той факт, що у побуті переважала російська мова. І таких свідчень доволі багато.

Так, міський радянський службовець, як зазначено у доповідній записці до Центральної Комісії Українізації Радапарату при НКО УСРР, “знаходиться в руському оточенні. Домашнє оточення руське, газета, книжна, розговорна мова дома і на службі теж руська”¹⁶. Іншою була ситуація лише у родинах, що переїхали до міст із сіл. Як свідчать звіти, “по деяких підприємствах частина робітників-українців не розірвала ще зв’язку з селом, має там свою сім’ю, землю та дбає також про своє сільське господарство. Домашнє оточення робітників-українців здебільшого є українське - жінка, родина - українці; діти вчать по українських школах”¹⁷. Це дуже показове зауваження є досить актуальним і сьогодні, адже, як свідчать соціологічні дослідження, зокрема серед киян, 48% опитуваних упевнені, що українська мова майже не поширена у міжособистому спілкуванні, і лише 12% вважають, що вона досить поширена¹⁸. Така диспропорція у сферах використання мови не є нормальною і може бути пояснена лише відсутністю дієвих мотивів та стимулів до зміни мови комунікації у побуті на користь української.

І якщо в офіційній сфері при відсутності внутрішніх мотивів та стимулів (таких, як, наприклад, кар’єрні прагнення) питання вибору мови вирішувалося в адміністративно-примусовому порядку, то у приватній сфері престижність мови визначалася лише через суб’єктивне сприйняття, суб’єктивну ідентифікацію тощо. Як відзначили автори соціологічного дослідження у м.Київ, сьогодні “законодавчо державною мовою закріплена українська, і таким чином більшість держслужбовців, закладів освіти та електронних засобів масової комунікації вживають державну мову (бо до цього їх змушує законодавство і це вживання так чи інакше контролюється), то в “неформальній” обстановці (тобто в сім’ї, з друзями, в приватних магазинах тощо) ці ж самі кияни переходять на російську і вона є домінуючою в цих сферах”¹⁹.

Бюрократично-примусові методи при виборі мови спілкування були досить дієвими і за доби “українізації”, але у випадках, коли вони не були підкріплені особистою зацікавленістю суб’єкта комунікації, досить часто викликали супротив.

Проблема “українізації” бюрократичного апарату мала бути вирішена у суто бюрократичний спосіб, через спеціалізовані комісії, курси та перевірку досягнутого. Комісії та курси з українізації потребували величезної кількості освічених україномовних кадрів і давали можливість українцям розбудувати власну кар’єру.

Так, успішну кар'єру "українізатора" зробив урбанізований українець І.Майстренко. У своїх спогадах він говорить, що працював "викладачем української мови в радянських установах Харкова" і пояснював зміст роботи "українізатора" так: "Після XII з'їзду РКП(б) (1923 р.) почалася українізація радянських установ. Для службовців створювалися у робочий час курси щось з два рази на тиждень, а потім влаштовувалися іспити перед комісією, до якої входив представник відділу освіти, викладач мови (в цьому випадку я) і третій, здається представник профкому даної установи. Тільки той, хто склав іспит, міг залишатися на праці в даній установі. Від курсів звільнялись тільки керівники установ"²⁰.

Завдяки "українізації" робить кар'єру "українізатора" головний герой роману В.Підмогильного "Місто" (роман з'явився пізніше за "Вальдинени" М.Хвильового, порушує проблему перспективи української нації, відноситься до напрямку психологічного реалізму і може слугувати джерелом для вивчення сприйняття "українізації" сучасниками через художній твір) - енергійний сільський юнак Степан Радченко. Він приїздить до Києва для навчання у технічному ВУЗі і сподівається колись повернутися з новими знаннями на село, але швидко адаптується і успішно читає лекції на курсах із вивчення української мови²¹.

Мігрантів із сіл, подібних до Степана Радченка, приваблювали у містах посади, які конче потребували людей із добрим знанням української мови. Саме завдяки припливу сільського українського компоненту етносоціальна структура міст змінилася на користь українців. Найбільші показники механічного збільшення міської людності за час поміж переписами 15.03.1923 та 17.12.1926 років були відзначені у великих містах. Перепис 1926 р. зафіксував, що майже 60 відсотків мігрантів до міст УСРР народилися в Україні. Показники щороку зростали і на 1927 р. міграція до Києва, Одеси, Дніпропетровська на три чверті складалася з уродженців України і на 77 % із села. Особливі кар'єрні сподівання із переїздом до міст, що українізувались, мала українська молодь.

Автори колективної монографії "Українізація" 1920-1930-х років: передумови, здобутки, уроки" відзначили: "Широкі можливості соціальної мобілізації відкривалися і перед сільською молоддю, яка сподівалася здобути у містах і влаштувати власну кар'єру"²².

Та були і протилежні випадки, коли саме питання кар'єри визначало небажання користуватися українською мовою. Наприклад, частина київської професури чинила опір "українізації", серед іншого, через обмеження розвитку кар'єри за межами УСРР і через бажання мати ширшу, загальносоюзну базу студентства, що могла забезпечити лише російська мова. Зокрема, професор Є.Патон навіть зірвав захист дипломного проекту у стінах КПІ лише через те, що він був виконаний українською мовою²³.

Сталінський розгром "українізації" лише сприяв швидкій відмові від української мови в офіційному спілкуванні серед тих, хто бачив у ній тільки інструмент у кар'єрному сходженні. Причини такого явища можна зрозуміти через визначення поняття "кар'єра" вітчизняного дослідника, кандидата наук з державного управління А.Рачинського. Він трактує кар'єру як просування щаблями ієрархії систем управління, що супроводжується досягненням цілей

організації²⁴. Цілі за доби “українізації” визначала більшовицька партія, а тому й просунутись сходінками кар’єри могли лише ті, хто ці цілі ставив вище за питання вибору мови.

Але заради справедливості треба зазначити, що, не дивлячись на пряму залежність кар’єри від системи, у якій вона вибудовується, кар’єра є дієвим інструментом у набутті нових знань, вмінь та навичок.

І якщо успішна кар’єра потребує знання з української мови, вміння вільно володіти нею, то кар’єристськи налаштованій особі вибір мови комунікації зробити не складно. Сьогодні цінність історичного досвіду “українізації” є очевидною, а із залученням знань із психології та менеджменту кар’єри розробити дієвий інструмент сучасної українізаційної політики не становить значних труднощів.

У рамках даної статті повний огляд проблеми не є можливим. Втім, слід зазначити, що із означеної теми у подальших розвідках має бути докладно проаналізовано та оцінено дієвість заходів із управління кар’єрою, що безпосередньо пов’язані із політикою українізації 20-х - початку 30-х років ХХ ст. в УСРР: форми контролю за вивченням української мови, залежність між кар’єрою та рівнем знань мови (категорією), форми покарання за незнання української мови (аж до звільнень) тощо.

¹Залізник Г., Масенко Л. Мовна ситуація Києва: день нинішній та прийдешній. - К.: НДІ соц.-ек. проблем Києва, 2002. - С.9.

²Аналіз мовної ситуації в столиці та визначення тенденцій її розвитку. - К.: НДІ соц.-ек. проблем міста, 2000. - С.8.

³Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ століття. - К.: Основа, 1997. - С.28.

⁴Скрипник М. До теорії боротьби двох культур. - Харків: Держвидав України, 1928. - С.14.

⁵“Українізація” 1920-1930-х років: передумови, здобутки, уроки / За ред. В.А.Смоля. - К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. - С.91.

⁶Українізація 1920-1930-х років... - 392 с.

⁷Кукса Н.Г. Культурно-освітній розвиток українського селянства в період українізації: Дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01 / Черкаський державний технологічний університет. - Черкаси, 2005. - 233 с.

⁸Нечипоренко З.В. Регіональні особливості політики коренізації (українізації) в УСРР: Дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01 / Черкаський національний університет ім. Б.Хмельницького. - Черкаси, 2006. - 233 с.

⁹Рожкова Л.І. Здійснення політики українізації на Лівобережній Україні в 20-х - на початку 30-х рр. ХХ ст.: Дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01 / Київський національний економічний університет. - Київ, 2006. - 179 с.

¹⁰Шарібжанов Р.В. Національні меншини Харкова в 20-30-ті рр. ХХ ст.: Дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01 / Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна. - Х., 2007. - 209 с.

¹¹Шарпантий В.Г. Участь М.О.Скрипника в українізаційних процесах 20-х років // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Зб. ст. - К.: Інститут історії України НАН України, 1996. - Вип.2. - С.33.

¹²Даниленко В.М. Згорання “українізації” й посилення русифікаторських тенденцій у суспільно-культурному житті радянської України в 30-ті рр. // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Зб. ст. - К.: Ін-т історії України НАН України, 1996. - Вип.2. - С.97.

¹³“Українізація” 1920-1930-х років... - С.61, 62.

¹⁴Там само. - С.67.

¹⁵The effects of organizational and individual carrer management on carrer success / Christopher Open, Bournemouth University (UK) / International Jornal of Manpower. - Vol.15, No.1. - 1994. - P.27.

¹⁶Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі - ЦДАГО У). - Ф.1. - Оп.20. - Спр.2253. - Арк.12.

- ¹⁷ Там само. - Спр.2455. - Арк.55.
¹⁸ Аналіз мовної ситуації в столиці... - С.6.
¹⁹ Там само. - С.7.
²⁰ *Майстренко І.* Історія мого покоління: Спогади учасника революційних подій в Україні. - Едмонтон: Канадський ін-т українських студій, Альбертський ун-т, 1985. - С.183.
²¹ *Підмогильний В.П.* Оповідання. Повість. Романи / Вступ. ст., упоряд. і приміт. *В.О.Мельника.* - К.: Наук. думка, 1991. - С.337.
²² "Українізація" 1920-1930-х років... - С.168.
²³ ЦДАГО У. - Ф.1. - Оп.20. - Спр.1978. - Арк.47.
²⁴ *Рачинський А.* Управління кар'єрою керівника: основний зміст та передумови необхідності // Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. - 2004. - №3. - С.97.

Идрис Н.А.

Исследование карьеры как фактора, что повлиял на престижность использования украинского языка в городах УССР в период "украинизации" 20-х - начала 30-х годов XX в.

Анализируем такой психологический аспект "украинизации" городов УССР в 20-х - начале 30-х гг. XX в. как влияние карьеры на престижность использования украинского языка. Проанализированный и обоснованный опыт прошлого необходим для действенного и эффективного проведения национальной политики сегодня: в процессе формирования национальной идентичности, при преодолении комплекса неполноценности, при построении государства.

Idris N.O.

Investigation of career as a factor defining the choice of communication language in the cities of Ukrainian SSR at the period of "Ukrainization" in 20-th - at the beginning of 30th of XX century

In this article we make analysis of such psychological aspect of "Ukrainization" in the cities of Ukrainian SSR in 20th - at the beginning of 30th of XX century as a career influence on the choice of communication language. Analyzed and reasonable background of the past is necessary for efficient and effective national policy today - in the process of national identity formation, overcoming of a nation low self-esteem and a new state development.

Отримано 4.01.2009